

PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII

TOM

8

**DOROBEK POLSKIEJ GEOGRAFII
PO KONFERENCJI W RYDZYNIE
OCENA KRYTYCZNA**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Paulina TOBIASZ-LIS

Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
Uniwersytet Łódzki

GEOGRAFIA PERCEPCJI. OSIĄGNIĘCIA, PROBLEMY I PERSPEKTYWY

1. WPROWADZENIE

Propozycje badania sposobu postrzegania przestrzeni i samej przestrzeni doświadczanej przez człowieka, pojawiły się w geografii tuż po drugiej wojnie światowej, kiedy J. K. Wright (1947) wskazał możliwości rozwinięcia zainteresowań i badań geografów nad obrazem świata zawartym w ludzkich wyobrażeniach, uznając je za najbardziej fascynującą *terrae incognitae* naszych czasów. Na szeroką skalę interdyscyplinarne badania nad percepcją przestrzeni, łączące geografów, socjologów, psychologów, architektów i planistów pojawiły się jednak dopiero w latach 60. ubiegłego stulecia będąc wyrazem odejścia od mechanistycznych i deterministycznych modeli wyjaśniających relacje człowiek-środowisko, a tym samym efektem przewartościowania świata i towarzyszących mu nowych perspektyw badawczych.

Problemy wyobrażeń, postaw i preferencji przestrzennych stanowiły przedmiot bardzo żywej dyskusji polskich geografów, która miała miejsce przede wszystkim na łamach Przeglądu Geograficznego w drugiej połowie lat 80. XX wieku (Bartnicka 1986, 1987, 1989a, Domański, Libura 1986, 1988, Taylor 1987, 1988). Nawiązywano wówczas do konferencji w Rydzynie, ze względu na podejmowane tam, po raz pierwszy w Polsce, próby szerszego ujęcia genezy i treści podejść behawioralnych w geografii, w których widziano ideowe podstawy dla badania subiektywnych obrazów przestrzeni. W. Wilczyński (1988 s. 146) powtórzył i podkreślił wcześniejsze słowa J.K. Wrighta (1947) twierdząc, że „podstawowym zarazem najbardziej fascynującym obiektem badań dla geografii końca XX wieku jest człowiek, z jego subiektywną świadomością i wyobrażeniami. (...)”

Jeżeli geografia nie chce zrezygnować z dążenia do pełnego wyjaśnienia i zrozumienia świata, nie może dłużej ignorować tej subiektywnej części naszej rzeczywistości”.

Niniejszy artykuł jest próbą podsumowania dotychczasowych osiągnięć i ograniczeń badań prowadzonych na gruncie polskiej geografii, poświęconych problematyce percepcji i wyobrażeń przestrzeni. Po 30 latach od konferencji w Rydzynie, wydaje się także słusznym wskazanie możliwości i ewentualnych perspektyw dla dalszych badań nad tą swoistą *terrae incognitae*, wobec wyzwań współczesnego świata i trendów kształtujących problematykę dociekań naukowych.

2. MOŻLIWOŚCI BADAWCZE GEOGRAFII PERCEPCJI. OSIĄGNIĘCIA I OGRANICZENIA

Badania percepcji przestrzeni, które pojawiły się w szeroko pojętych naukach społecznych na początku drugiej połowy XX wieku, stały się alternatywą dla fizycznej (scjentyistycznej) interpretacji relacji człowiek-środowisko. W geografii oznaczało to jednocześnie konieczność reinterpretacji kluczowego dla dyscypliny pojęcia przestrzeni i wzbogacenie jej o aspekty społeczne oraz kulturowe, w większym stopniu zwracając uwagę na fakty jednostkowe i odwołując się do wiedzy potocznej (Lisowski 2003).

Percepcję definiowano jako element procesu doświadczania i wartościowania przestrzeni, wpływającego na ludzkie zachowania i stany emocjonalne, a poszczególne dyscypliny akcentowały inny wymiar tego zjawiska. W psychologii zwracano przede wszystkim uwagę na problem przetwarzania informacji o przestrzeni i na indywidualne (osobowościowe) uwarunkowania procesu percepcji, budując jednocześnie teoretyczne podstawy badań. Społeczne i kulturowe uwarunkowania doświadczania, wartościowania i kształtowania przestrzeni były przedmiotem zainteresowań socjologii i antropologii kultury. Geografowie i urbaniści koncentrowali się na przestrzennych uwarunkowaniach percepcji przestrzeni oraz na doświadczaniu przestrzeni przez różne grupy społeczne w danym miejscu i czasie (Lisowski 2007). Należy jednocześnie podkreślić, że z inicjatywy geografów od 1969 roku ukazuje się interdyscyplinarne czasopismo „Environment and Behaviour”, w którym poruszane są zagadnienia relacji człowiek-środowisko dotyczące doświadczania przestrzeni, tożsamości i więzi terytorialnych, preferencji czy zachowań przestrzennych, a swoje artykuły publikują wszyscy Ci, którzy podejmują szeroko pojęte badania subiektywnej rzeczywistości.

Bez względu na reprezentowaną dyscyplinę, badacze podejmujący problem percepcji zawsze nawiązywali do pracy K. Lyncha pt.: „The image of the city”, która zmieniła sposób myślenia o przestrzeni nie tylko geogra-

fów, ale także architektów i urbanistów, psychologów, socjologów i w dalszym ciągu stanowi wzorzec dla przedstawicieli tych dyscyplin, które podejmują problem interakcji człowiek-środowisko. Zaprezentowana w niej metoda analizy odręcznych szkiców miasta, nazywanych także mapami wyobrażeniowymi, rozpoczęła najbardziej „geograficzną” część badań percepcji. Geografowie, pomimo zwrócenia uwagi na fakt, iż znajomość procesu odbierania środowiska – począwszy od rozpoznawania, identyfikacji, poprzez strukturyzację i klasyfikację aż po wartościowanie i przeżywanie przestrzeni – pozwala pełniej i trafniej interpretować zachowania przestrzenne człowieka, zrezygnowali z objaśniania samego procesu percepcji widząc w nim przedmiot zainteresowań psychologii i skupili się przede wszystkim na wyobrażeniach przestrzeni będących jego efektem. Z tego względu, zwłaszcza w polskiej geografii pojawiały się propozycje określania badań wyobrażeń, postaw i preferencji przestrzennych – geografiami wyobrażeń (Domański, Libura 1986).

Geografię percepcji uznaje się za jeden z kierunków geografii behawioralnej i humanistycznej, które pomimo różnic w swych filozoficznych założeniach uzupełniają się na gruncie badania wyobrażeń (Mordwa 2003). W Polsce, o wzrastającym zainteresowaniu jednostką ludzką i jej świadomością, po raz pierwszy dyskutowano podczas konferencji w Rydzynie w 1983 roku (Jerczyński i in. 1991, Węclawowicz 1991). W kolejnych latach w Przeglądzie Zagranicznej Literatury Geograficznej pojawiały się zarówno teksty na temat behawioralnego i humanistycznego kierunku badań w geografii społeczno-ekonomicznej, jak i samej geografii percepcji (Słodczyk 1984, Bartnicka 1989b, Libura 1990a, Węclawowicz 1984, 1986). Również na łamach Przeglądu Geograficznego, geografowie podejmujący problematykę wyobrażeń, postaw i preferencji wobec środowiska, prezentowali najpierw osiągnięcia czołowych badaczy angloamerykańskich (Domański, Libura 1986, 1988), a następnie wyniki własnych badań (Bartnicka 1986, 1987).

W pierwszej kolejności koncentrowano się na identyfikacji wyobrażeń przestrzeni w postaci odręcznych szkiców określanych także jako mapy wyobrażeniowe, czy mapy poznawcze. Dokonywano porównań fizycznej przestrzeni – przede wszystkim fizjonomii i funkcji zabudowy z jej subiektywnym obrazem w postaci szkiców zwracając uwagę na ich zasięg, orientację, uwzględniane elementy świadczące o poziomie czytelności przestrzeni, odległości i kierunki oraz ich deformacje. Opierano się na wzorcu jakim były badania prowadzone przez K. Lyncha w amerykańskich miastach, ale pomimo dokładnego opisu postępowania badawczego zamieszczonego w pracy „The image of the city”, adoptowano tylko jego wybrane elementy dotyczące analizy odręcznych szkiców, pomijając chociażby identyfikację innych materiałów wizualnych, tj. fotografie. Sumowano

pojedyncze szkice budując wyobrażenia zbiorcze miast będących przedmiotem prowadzonych badań. Dokonywano własnych typologii wyobrażeń nie powołując się na znane już wówczas typologie D. Appleyarda (1970) czy F.C. Ladda (1970). Interpretowano zawartość uzyskiwanych szkiców jedynie przez pryzmat materialnej struktury doświadczanej przestrzeni, pomijając kwestię znaczeń, o których K. Lynch pisał:

„Obraz środowiskowy można rozłożyć na trzy składowe: tożsamość, strukturę i znaczenie, które w rzeczywistości zawsze pojawiają się razem. (...) Przedmiot musi posiadać dla obserwatora jakieś znaczenie praktyczne albo emocjonalne (...) Obraz sylwety Manhattanu może oznaczać witalność, władzę, dekadencję, tajemnicę, tłok, wielkość i co się tylko chce, ale w każdym przypadku ten wyrazisty widok krystalizuje i wzmacnia znaczenie.” (Lynch, 1960, s. 9–10).

Warto wspomnieć, że późniejsza praca K. Lyncha: „What time is this place?” (1972), o której nie wspomniano dotychczas w polskich opracowaniach dotyczących subiektywnej przestrzeni, porusza kwestię czasu – jego znaków zapisanych w przestrzeni miasta, odczytywanych i rejestrowanych w świadomości mieszkańców. Właściwości przestrzeni miejskiej umożliwiające łatwą orientację, opisane na podstawie analizy odręcznych szkiców, pogłębiono o sposoby orientacji w czasie i jego rachuby dzięki charakterystycznym elementom struktury miasta. K. Lynch nawiązał tym samym do koncepcji czasu społecznego rozwiniętej na gruncie nauk społecznych, a miasto traktował jako materialny, ale jednocześnie symboliczny zapis przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, który w duchu filozofii humanistycznej, starał się zrozumieć.

W pracach polskich geografów dotyczących opisowego aspektu wyobrażeń przestrzeni⁵ nie nawiązywano do prac i osiągnięć badaczy podejmujących tę problematykę w ramach innych dyscyplin. Wobec znanej polskim geografom krytyki klasyfikacji elementów odręcznych szkiców zaproponowanej przez K. Lyncha (1960), której poza ograniczeniem opisu przestrzeni zurbanizowanej i jej wyobrażeń do materialnej – fizycznej struktury miasta, zarzucano także problemy interpretacyjne wynikające z nierozłączności wyróżnianych elementów⁶, nie zainteresowano się pracą K. Wejcherta

---

⁵ W pracach angloamerykańskich geografów utrwalił się podział wyobrażeń przestrzeni na opisowe (*designative aspects of urban imagery*) dostarczające informacji o wyobrażeniu określonej struktury przestrzennej, orientacji człowieka w przestrzeni i wartościujące (*appraisive aspects of urban imagery*), które stanowią wyraz uczuć i znaczeń przypisywanych określonym miejscom w przestrzeni. (Cox 1972, Knox, Pinch 2006)

⁶ Na podstawie analizy odręcznych szkiców mieszkańców trzech amerykańskich miast: Bostonu, Jersey City i Los Angeles, K. Lynch zauważył, że wyróżnić w nich można pięć elementów: ścieżki (*paths*), węzły (*nodes*), krawędzi (*edges*),

„Elementy kompozycji urbanistycznej” (1974). Polski architekt zaproponował w niej własną, dokładniejszą i bardziej konkretną klasyfikację elementów struktury przestrzennej miast, wpływających na ich doświadczanie i wyobrażenia.

Osobnym przedmiotem badań na gruncie geografii percepcji, było wartościowanie przestrzeni. Śladami P. Goulda i R. White’a (1974) opracowywano mapy prezentujące oceny walorów użytkowych przestrzeni, związane przede wszystkim z funkcją mieszkaniową. Próbowano odpowiedzieć na pytanie, postawione przez twórców metody badania preferencji mieszkaniowych w pierwszym zdaniu ich książki - gdzie naprawdę chcieliby mieszkać ludzie – w tym przypadku Polacy w skali swojego miasta, regionu, czy całego kraju. Sumowano rangi nadawane poszczególnym przestrzeniom, a następnie liczono wskaźnik preferencji mieszkaniowych, który ostatecznie interpretowano w odniesieniu do cech krajobrazu, stereotypów przestrzennych i miejsca zamieszkania.

Pomimo nowego podejścia obejmującego szerokie spektrum tematyki badawczej, zwrócenia większej uwagi na procesy poznawcze człowieka i ich uwarunkowania, badania behawioralne w geografii, do których należy zaklasyfikować badania opisowego i preferencyjnego aspektu wyobrażeń przestrzeni, nadal wpisywały się w neopozytywistyczną formułę uprawiania nauki, co stanowiło podstawę ich krytyki. Wśród geografów społecznych pojawiło się zainteresowanie orientacją humanistyczną i rozpoczęto badania przestrzeni odbieranej, odczuwanej i wartościowanej przez ludzi - nie za pomocą klasycznych metod statystycznych, ale pogłębionych studiów jednostek, grup czy wytworów kultury, na podstawie których odczytać można indywidualne i zbiorowe znaczenia wielowymiarowej przestrzeni. Takie badania pozwalają lepiej zrozumieć „rolę i miejsce człowieka w mieście, (...) czy też świat przeżyć wewnętrznych oraz ich manifestacje przestrzenne”, a więc „związki człowieka ze strukturami miejskimi” (Jędrzejczyk 2004, s. 9). Taka interpretacja relacji człowiek-środowisko wiąże się ściśle z pojęciem „miejsca” definiowanego jako „centrum odczuwalnych wartości” (Tuan 1987) i jednocześnie z koncepcją przestrzeni kulturowej rozumianej jako zbiór miejsc znaczących (Lisowski 2003). W nurcie humanistycznym, prace polskich geografów nad percepcją przestrzeni dotyczyły miasta jako zbioru miejsc znaczących (Libura 1990, Jędrzejczyk 2004, Madurowicz 2007a), a także problemów tożsamości, świadomości oraz identy-

---

obszary (*districts*), punkty orientacyjne (*landmarks*). W późniejszych badaniach okazywało się niejednokrotnie, że w zależności od interpretacji ulica może być zarówno ścieżką, jak i krawędzią; kościół – węzłem lub punktem orientacyjnym, itd.

fikacji lokalnej i regionalnej, więzi z miejscem zamieszkania, czy regionem (Rykiel 1999, Rembowska 2000, 2004, Szkurłat 2004).

Poza badaniami wyobrażeń przestrzeni w ich aspekcie opisowym, wartościującym, czy symbolicznym, prowadzonych zarówno w ujęciu behawioralnym, jak i humanistycznym, w wielu opracowaniach naukowych, w tym także w pracach geografów, pojęcie „percepcja” pojawia się przy okazji prezentacji subiektywnego stosunku do jakiegoś obiektu, zjawiska, czy procesu. Znajdziemy zatem prace dotyczące percepcji zagospodarowania przestrzeni, nowych inwestycji, innych kultur itd. Tak interpretowana geografia percepcji wydaje się nie mieć granic - dotyczy subiektywnej rzeczywistości, myśli, opinii, przekonań i wpisuje się w tzw. „kulturowy zwrot” w naukach społecznych. „Nowa geografia kultury” zajmuje się ludźmi jako istotami refleksyjnymi, które oceniają i wartościują otaczającą ich wielowymiarową przestrzeń życia codziennego.

Należy zgodzić się, że możliwości badawcze geograficznych badań w tym zakresie wynikają m.in. z: 1) ich silnego zorientowania na badanie struktur i procesów poznawczych pojedynczych ludzi; 2) faktu, iż stanowią istotny krok do zrozumienia zależności człowiek-środowisko, wprowadzając rzeczywistość subiektywną jako element pośredniczący w tej relacji – prowadzone badania mają istotny wymiar praktyczny; 3) interdyscyplinarnego wymiaru i różnych skal przestrzennych badań wyobrażeń środowiska – od mikro – pokoju, czy domu, do makro – kraju, czy całego świata; 4) zainteresowania geografów wielowymiarową przestrzenią będącą kumulacją znaczeń i wartości.

Niestety wydaje się, że możliwości, które pojawiły się w polskiej geografii wraz z nowym przedmiotem badań w postaci subiektywnej przestrzeni, nie zostały dostatecznie wykorzystane. Interdyscyplinarny charakter badań nad percepcją przestrzeni, który stanowił o ich sile, doprowadził jednocześnie do nadmiernego bogactwa terminów i braku ich osadzenia w koncepcjach teoretycznych, nie mających powszechnie przyjętego zakresu znaczeniowego. W Polsce zabrakło dyskusji pomiędzy przedstawicielami poszczególnych dyscyplin podejmujących tę problematykę – wszyscy poszli „w swoją stronę”, wypracowali własne definicje, które w większości sprowadzają się do pierwotnych pojęć – „percepcja”, „doświadczenie”, „wyobrażenie”. Należy jednak w tym miejscu podkreślić, że w ostatnich latach, z inicjatywy geografów odbywają się w Warszawie interdyscyplinarne spotkania naukowe poświęcone kolejno percepcji, wartościowaniu i kształtowaniu współczesnej przestrzeni miejskiej, a efektem konfrontacji przedstawicieli różnych dyscyplin mówiących różnym językiem o wspólnej problematyce, są publikacje pod redakcją M. Madurowicza (2007b, 2010).

Problemem jest naśladowniczy charakter polskiej geografii percepcji i związany z nim proces opóźnień w stosunku do badań angloamerykańskich, których wybrane i uproszczone wzorce metodologiczne zostały adoptowane (patrz: analiza odręcznych szkiców K. Lyncha). Dodatkowo, dosłowne tłumaczenie niektórych oryginalnych terminów na język polski daje skojarzenia znaczeniowe odmienne od angielskiego pierwowzoru (np. percepcja, wyobrażenie, mapa wyobrażeniowa, mapa poznawcza, odręczny szkic).

Niejednorodne podstawy metodologiczne przełożyły się na trudności w formułowaniu teorii, a te wypracowane na gruncie psychologii często pomijano. Prowadzone badania miały zatem charakter pojedynczych studiów przypadków i przede wszystkim walor poznawczy. Zasadne jest zatem pytanie A. Lisowskiego (2007, s. 24): „czy liczne schematy przestrzeni miejskiej tkwiące w świadomości mieszkańców są przydatne dla praktyków? (...) czy bez warstwy teoretycznej o walorach aplikacyjnych istnieje możliwość skutecznego rozwiązywania pojawiających się problemów?”

Warto zastanowić się jednak nad odpowiedzią na jeszcze jedno: „Czy w Polsce proces eksploatacji badań geografii percepcji zarówno w nauce, jak i w praktyce, a także w dydaktyce nie jest zbyt wolny?”. Przecież zanim wyniki badań prowadzonych przez geografów, bez względu na ich warstwę teoretyczną, zainteresują praktyków - oni muszą mieć świadomość, że geografowie takie badania prowadzą! Możliwe, że społeczny odbiór naszej dyscypliny i roli geografów w badaniach subiektywnej rzeczywistości byłby inny, gdyby więcej „geografii z ludzką twarzą” opartej na własnych doświadczeniach uczniów i ich rodzin, znalazło się w programach nauczania i w podręcznikach szkolnych. Geografia percepcji z szerokim spektrum możliwości badawczych – od odręcznych szkiców, przez badania wyobrażeń i postaw wobec środowiska przyrodniczego traktowanego jako dobro lub źródło zagrożeń, czy wobec zjawisk społecznych – np. turystyki, przestępczości, po kwestie emocjonalnego związku i identyfikacji ludzi z różnymi obszarami, zwłaszcza z miejscem zamieszkania, daje takie szanse i jest istotnym elementem programów nauczania w krajach anglosaskich. W geografii brytyjskiej przyjmuje się, że „ludzie są z natury geografami” – świadomymi i ciekawymi zarówno przestrzeni bliskich i dobrze znanych, jak i odległych, które poznają w wyniku pośrednich i bezpośrednich doświadczeń. Często podkreślana kategoria miejsca, z którym wiążą się ludzkie emocje i związany z nimi cały system znaczeń oraz fakt, iż każdy człowiek musi przynależeć do jakiejś przestrzeni stanowią istotne elementy wychowawczej funkcji geografii jako przedmiotu nauczania. Uczniowie starają się odnaleźć swoje miejsce na ziemi i „opisują” je, jak przystało na geografów, w rozmaity sposób – zarówno w kategoriach przestrzeni fi-

zycznej, ekologicznej, jak i kulturowej. Jednocześnie uczą się wrażliwości na odmienność przestrzeni, ludzi i kultur (rys. 1).

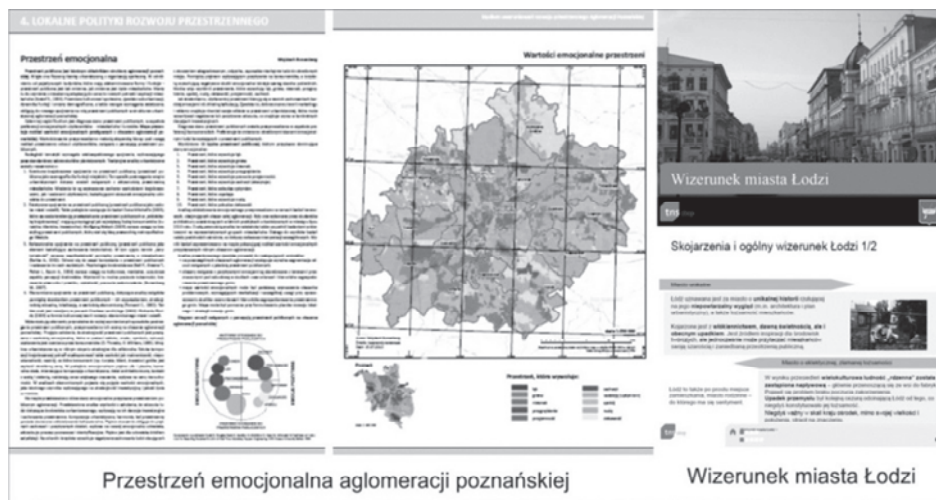

Rys. 1. Geografia percepcji w wybranych brytyjskich podręcznikach szkolnych do geografii
Źródło: Gallagher, Parish, Williamson 2008, Hopkin 2001.

Tymczasem w polskim systemie kształcenia, geografie zdeintegrowano, pozbawiono humanistycznych aspektów i umieszczono wśród nauk matematyczno-przyrodniczych, co przekłada się bezpośrednio na podstawy programowe i treści jej nauczania w szkole. W efekcie, społeczny odbiór geografii daleki jest od holistycznych i humanistycznych koncepcji opracowanych jeszcze na początku ubiegłego stulecia przez W. Nałkowskiego. Ten wybitny polski geograf dokonał co prawda podziału geografii na geografie astronomiczną, fizyczną oraz antropologiczną (antropogeografię), ale ukazał w ten sposób jedynie trzy różne perspektywy, z których można oglądać i badać Ziemię (May 2011).

Ambiwalentny stosunek geografii do problematyki percepcji przestrzeni potwierdzają także podręczniki akademickie. Jeszcze w latach 90. ukażało się tłumaczenie opublikowanej w 1984 roku pracy D. J. Walmsley'a i G.J. Lewisa „Geografia człowieka. Podejścia behawioralne”. Poza skryptem z geografii społecznej autorstwa A. Lisowskiego (1990), jest to w dalszym ciągu jedyna książka, która w sposób systematyczny prezentuje tę problematykę. W późniejszych podręcznikach z zakresu geografii miast (Maik 1997, Węclawowicz 2007, Liszewski, red. 2008) w ogóle brak jest rozdziałów na temat percepcji przestrzeni zurbanizowanej, co utrwała przekonanie, iż problematyka percepcji w geografii sprowadza się do innej perspektywy oglądu rzeczywistości, do której mamy dostęp poprzez badania społeczne. Studenci geografii zainteresowani problematyką percepcji przestrzeni znajdują zatem informacje na ten temat w polskich podręczni-

kach z zakresu psychologii środowiskowej (Bańka 2002), socjologii przestrzeni (Wallis 1983, Jałowiecki, Szczepański 2006), marketingu terytorialnego (Szromnik 2007, Glińska, Kwolek, Kowalewska 2009), czy architektury i urbanistyki (Wejchert 1974). Wypieranie geografii z problematyki percepcji przestrzeni pokazują także przykłady opracowań aplikacyjnych przygotowywanych przez psychologów środowiskowych (Grzelak, Zarycki 2004), architektów (Bonenberg 2010) ekonomistów, czy socjologów (rys. 2).

Rys. 2. Wybrane przykłady zastosowań badań percepcji w Polsce
Źródło: Bonenberg 2012, Januszko, Jurków, Ćwikliński 2010.

Wydaje się, że wobec zmian, które zachodzą obecnie w naukach społecznych w efekcie przemian rzeczywistości społeczno-kulturowej współczesnego świata, można i należy wykorzystać potencjał geografii percepcji – zarówno wypracowanych podejść i metod, jak i nowych wynikających z obecnych potrzeb i możliwości prowadzenia badań.

3. PERSPEKTYWY GEOGRAFII PERCEPCJI

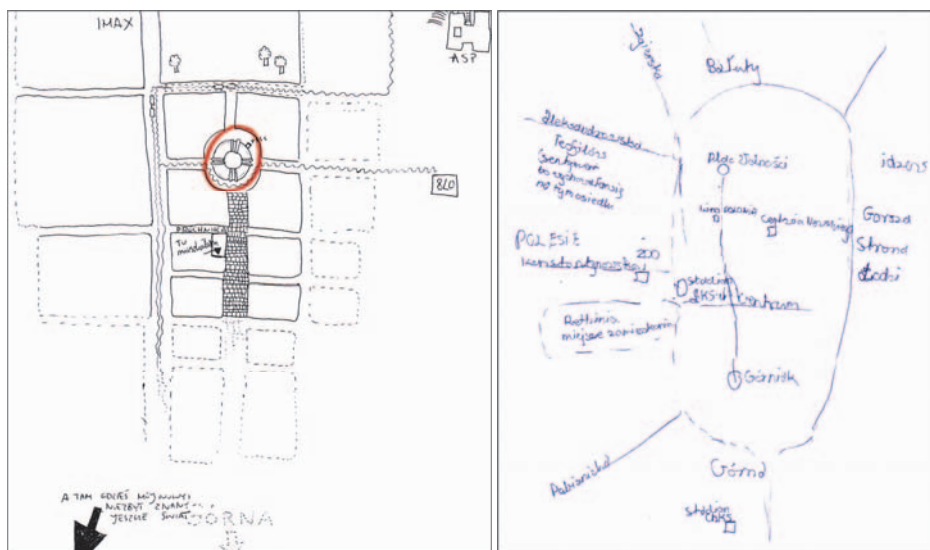
Rosnące znaczenie komunikacji wizualnej i kultury wizualnej we współczesnych społeczeństwach stanowi element szerszej analizy przejścia od przednowoczesności do nowoczesności, a następnie od nowoczesności do ponowoczesności, w której centralną pozycję ma sfera wizualna, tzw. „okulocentryzm” (Rose 2010). Mówi się o zwrocie obrazowym, nazywanym także zwrotem piktorialnym (z ang. pictorial turn) lub zwrotem ikonycznym we współczesnej humanistyce (Zeidler-Janiszewska 2006, Panofsky 2008, Kawecki 2010). Obrazy przenoszą informacje, wiedzę, emocje, doznania estetyczne, wartości, stając się przedmiotem świadome-

go rozszyfrowania, ale także oddziałują na podświadomość i można je czytać jak tekst (Sztompka 2005). W geografii społecznej, zwłaszcza w przypadku problemów dotyczących relacji człowiek-środowisko, przedstawienia wizualne – określane przez H. Lefebvre (1974, 1991) czy D. Harvey'a (1989) reprezentacjami przestrzeni, których przykładem mogą być wyobrażenia w postaci szkiców, czy fotografii powinny pełnić istotną funkcję zarówno poznawczą, jak i wyjaśniającą, z uwagi na fakt, iż pozwalają interpretować przestrzeń w sposób wielowymiarowy (Rose 2010). Warto jednocześnie podkreślić, że według J. K. Wrighta (1947) „geozofia” miała dotyczyć nie tylko jednostkowych wyobrażeń, które H. Lefebvre (1974, 1991) nazwał reprezentacjami przestrzeni, ale także przestrzeni reprezentacji takich jak: gazety, malarstwo, czy literatura.

W ostatnim dwudziestoleciu, w anglojęzycznych czasopiśmie z zakresu geografii społecznej (np.: *Progress in Human Geography*, *Professional Geographer*, *Journal of Travel Research*), bardzo mocno podkreśla się rosnącą rolę metod wizualnych, zwłaszcza fotografii w badaniach percepcji przestrzeni. Wynika to z ogólnego zainteresowania nauk społecznych tworzeniem, interpretowaniem i posługiwaniem się wizualnymi reprezentacjami rzeczywistości wobec ich dominacji w mediach, procesie komunikacji oraz we współczesnej przestrzeni społecznej. Zakłada się, że fotografie wykonywane przez użytkowników określonej przestrzeni, podobnie jak odręczne szkice stanowią obraz relacji fotografa i otoczenia, a zatem badacz może próbować interpretować subiektywne wyobrażenia i znaczenie poszczególnych miejsc w ich indywidualnych i zbiorowych treściach.

Badania prowadzone m.in. w Japonii (Noda 1988, Hisa, Utsumi 1992, Teramoto, Ohnishi 1995 za: Okamoto 2006), z wykorzystaniem tzw. „photo projective method” (PPM), koncentrowano przede wszystkim na dzieciach, którym rozdawano aparaty fotograficzne i proszono o fotografowanie miasta w ogóle, bądź konkretnych miejsc – lubianych i nielubianych. T. Okamoto i in. (2006) poprosili studentów jednego z japońskich uniwersytetów o sfotografowanie miejsc charakterystycznych na terenie kampusu i takich, które nie są dla niego charakterystyczne oraz wyjaśnienie dokonanego wyboru. Podobne badania prowadzono w Łodzi, w skali całego miasta prosząc o interpretacje miejsc znaczących (Tobiasz-Lis, Wójcik 2012). We wszystkich przypadkach wyniki wykazały, iż pomimo subiektywności doznań i ocen poszczególnych osób, a także swobody jaką daje metoda fotografii, większość obrazów można odczytywać jako ilustrację wrażeń typowych, przeciętnych dla wszystkich uczestników badania. Wśród licznych zalet jakie stwarza taka metoda dla osób biorących udział w badaniach, podkreślano przede wszystkim swobodę i możliwość indywidualnej interpretacji przestrzeni podczas wykonywania fotografii, którą trudno osiągnąć w trakcie standardowych badań społecznych.

Wracając jednak do metody analizy odręcznych szkiców, wydaje się, iż może ona nadal mieć ważne zastosowanie właśnie w opracowaniach dotyczących „przestrzeni osobistych” pojedynczych ludzi. Na rysunku 3 zaprezentowano przykłady dwóch szkiców. W pierwszym, wykonująca go osoba umieszcza wyraźny przekaz dotyczący zasięgu jej subiektywnego horyzontu przestrzennego w granicach miasta. Szczegółowo odwzorowuje fragmenty centrum, gdzie mieszkała przez ostatnie dziesięć lat, następnie obraz w jej świadomości ulega „rozmyciu”, co odzwierciedlają przerywane linie, aż wreszcie obszar Górnej - nowe miejsce zamieszkania jest opisane jako „tam gdzie mój nowy, niezbyt znany jeszcze świat”. Drugi szkic, z wyraźnym komunikatem o „gorszej stronie Łodzi”, stanowi przykład wartościowania przestrzeni.

Rys. 3. Subiektywny horyzont przestrzenny i wartościowanie przestrzeni w odręcznych szkicach Źródło: Opracowanie własne.

4. PODSUMOWANIE

Na gruncie geografii społecznej nurt badań nad sposobem postrzegania przestrzeni i samej przestrzeni doświadczanej przez człowieka rozwija się od kilkudziesięciu lat, w Polsce od trzydziestu. Wobec dynamicznych przemian i nowych wymiarów rzeczywistości, które obejmują także rzeczywistość wirtualną, a także nowych sposobów jej doświadczania przez człowieka, potencjał geografii percepcji jako jednej z naukowych perspektyw oglądu współczesnego świata, wydaje się być nadal ogromny.

Aktualne są zarówno walory poznawcze, jak i aplikacyjne tego nurtu badań geograficznych. Należy nie tylko zgodzić się z twierdzeniem J. K. Wrighta (1947), że obraz świata zawarty w ludzkich wyobrażeniach, stanowi najbardziej fascynującą *terrae incognitae* naszych czasów, ale także zauważyć, że stajemy przed ciągle nowymi możliwościami badania tego nieznanego świata. Wypracowane dotychczas metody i techniki, okazują się wszechstronne i znajdują zastosowanie w interpretacji wszystkich aspektów wyobrażeń przestrzeni, bez względu na przyjętą orientację teoretyczno-metodologiczną i charakter formułowanych problemów badawczych. Wobec nowych koncepcji rozwoju lokalnego i regionalnego, w których coraz większe znaczenie przypisuje się relacjom społecznym i terytorialnym, znajomość emocjonalnego stosunku do przestrzeni jest ważna z perspektywy przygotowywanych strategii i planowania rozwoju.

W polskiej geografii, badania wyobrażeń przestrzeni, zapoczątkowano w latach 80. XX wieku, ale wydaje się, iż entuzjazm związany z odkryciem nowej, subiektywnej rzeczywistości był dość krótki. Pojawił się szereg artykułów prezentujących dorobek geografów angloamerykańskich oraz opracowań empirycznych – zarówno w podejściu behawioralnym, jak i humanistycznym, wzorowanych na klasycznych pracach z lat 60. i 70. Z czasem percepcję zaczęto utożsamiać z badaniami opinii społecznych na określony temat. Problematyka percepcji przestrzeni nie znalazła także przełożenia w programach nauczania tak na poziomie szkolnym, jak i akademickim. Polscy uczniowie wiedzą, że przedmiotem badań geograficznych jest przestrzeń, ale uczą się tylko o jej wymiarze fizycznym (realnym). Studenci geografii o subiektywnej rzeczywistości czytają w podręcznikach akademickich z zakresu psychologii środowiskowej, socjologii, czy marketingu terytorialnego, pomijając dorobek geografów.

Istnieje nadzieja, że wobec rosnącego zainteresowania nauk społecznych tworzeniem, interpretowaniem i posługiwaniem się wizualnymi reprezentacjami rzeczywistości, związanym ze zwrotem obrazowym we współczesnej humanistyce, geograficzne tradycje badań percepcji przestrzeni będą kontynuowane.

LITERATURA

- Appleyard D., 1970, *Styles and methods of structuring a city*, "Environment and Behavior", nr 2, s. 100-117.
- Bańka A., 2002, *Społeczna Psychologia Środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Bartnicka M., 1986, *Percepcja przestrzeni miejskiej Warszawy na przykładzie dzielnicy Ochota*, „Przegląd Geograficzny”, 58, 1-2, s. 165–189.

- Bartnicka M., 1987, *Preferencje mieszkaniowe warszawskich studentów – studium z geografii percepcji*, „Przegląd Geograficzny”, 59, 4, s. 543–560.
- Bartnicka M., 1989a, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy – studium geografii percepcji*, „Dokumentacja Geograficzna”, 2.
- Bartnicka M., 1989b, (red.), *Geografia percepcji*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”, 2.
- Bonenberg W., 2012, *Przestrzeń emocjonalna*, [w:] T. Kaczmarek (red.), *Studium uwarunkowań rozwoju przestrzennego aglomeracji poznańskiej*, Centrum Badań Metropolitalnych, Poznań, 258–259.
- Cox K. C., 1972, *Man, location and behaviour: an introduction to human geography*, New York.
- Domański B., Libura H., 1986, *Geograficzne badania wyobrażeń, postaw i preferencji*, „Przegląd Geograficzny”, 58, 1–2, s. 143–163
- Domański B., Libura H., 1988, *O geografii behawioralnej i percepcji raz jeszcze*, „Przegląd Geograficzny”, 60, 3, s. 391–394.
- Glińska E., Florek M., Kowalewska A., 2009, *Wizerunek miasta. Od koncepcji do wdrożenia*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Gould P., White R., 1974, 1974, *Mental Maps*, Penguin, Harmondsworth.
- Grzelak J., Zarycki T. (red.), 2004, *Społeczna mapa Warszawy. Interdyscyplinarne studium metropolii warszawskiej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Harvey D., 1989, *The conditio of postmodernity*, Blackwell, Oxford.
- Hopkin J. (eds.), 2001, *Geography Matters. Higher*, Heinemann, Oxford
- Jałowiecki B., Szczepański M. S., 2006, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Januszko S., Jurków K. K., Ćwikliński A., 2010, *Wizerunek miasta Łodzi*, TNS OBOP.
- Jerczyński M., Grzeszczak J., Muzioł A., Nowosielska E., Rozłucki W., Węclawowicz G., 1991, *Główne orientacje badawcze w geografii społecznej i gospodarczej*, [w:] Z. Chojnicki (red.), *Podstawowe problemy metodologiczne rozwoju polskiej geografii*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Seria Geografia, nr 48, Poznań, s. 7–26.
- Jędrzejczyk D., (red.) 2004, *Humanistyczne oblicze miasta*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Kawecki W., 2010, *Od kultury wizualnej do teologii wizualnej*, „Kultura - Media - Teologia”, 1, s. 24–33.
- Knox P., Pinch S., 2006, *Urban Social Geography. An Introduction*, Pearson Education, Harlow.
- Ladd F.C., 1970, *Black youths view their environment: neighbourhood maps*, “Environment and Behaviour”, 2, s. 74–99.
- Lefebvre H., 1991 (1974), *The production of space*, Blackwell, Oxford.
- Libura H., (red.) 1990a, *Geografia humanistyczna*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”, 4.

- Libura H., 1990b., *Percepcja przestrzeni miejskiej, Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny*, „Samorząd Terytorialny”, 31.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Lisowski A., 2007, „Przeźnię i „percepcja” w transdyscyplinarnych badaniach miast – spojrzenie geografia, [w:] M. Madurowicz (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 17–30.
- Lynch K., 1960, *The image of the city*, MIT Press Cambridge.
- Lynch K., 1972, *What time is this place?*, MIT Press, Cambridge.
- Madurowicz M., 2007a, *Miejska przestrzeń tożsamości Warszawy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Madurowicz M., (red.) 2007b, *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Madurowicz M., (red.) 2010, *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- May J., 2011, *Dekadencja geografii i zapomniane idee Wacława Nałkowskiego*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”, *Studia Geographica II*, Folia 105, s. 123–134.
- Mordwa S., 2003, *Wyobrażenia miast Polski Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Okamoto T. & Fujihara T., Kato J., Kosugi K., Nakazato N. & Hayashi Y., Ikeuchi H., Nakagawa N., Mori K. & Nonami H., 2006, *Measuring social stereotypes with the photo projective method*, „Social Behavior and Personality”, 34(3), s. 319–332.
- Panofsky E., 2008, *Perspektywa jako „forma symboliczna”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Rembowska K., 2000, *Tożsamość lokalna i regionalna. Region łódzki*, „Acta Universitatis Lodziensis”, *Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 3.
- Rembowska K., 2004, *Miasto jako przestrzeń znacząca*, [w:] E. Orłowska (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych, Studia teoretyczne i regionalne*, tom IV, Polskie Towarzystwo Geograficzne – Oddział Wrocław, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 17–31.
- Rykiel Z., 1999, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców*, „Prace Geograficzne”, 170.
- Rose G., 2010, *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Słodczyk J., 1984, *Mapy mentalne i ich zastosowanie w badaniach geograficznych*, „Czasopismo Geograficzne”, 55, s. 73–87.
- Szkurłat E., 2004, *Więzi terytorialne młodzieży z miastem. Uwarunkowania, przemiany*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szromnik A., 2007, *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*, Oficyna Wolters Kluwer Business, Kraków.

- Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2012, *Lodziensia contemplativa, czyli refleksja geografów nad przestrzenią miasta. Przykład Łodzi*, „Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 12, s. 189–202.
- Taylor Z., 1987, *Geografia wyobrażeń, geografia percepcji czy geografia behawioralna?*, „Przegląd Geograficzny”, 59, 1-2, s. 135–138.
- Taylor Z., 1988, *Geografia wyobrażeń – w odpowiedzi B. Domańskiemu i H. Liburze*, „Przegląd Geograficzny”, 60, 3, s. 395–397.
- Tuan Y. F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Wallis A., 1983, *Przestrzeń jako wartość*, [w:] A. Wallis., *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa, s. 19-32.
- Walmsley D. J., Lewis G. J., 1997, *Geografia człowieka, podejścia behawioralne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Wejchert K., 1974, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- Węclawowicz G., 1984, (red.) *Postępy geografii społecznej i ekonomicznej w krajach anglosaskich*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”, 1.
- Węclawowicz G., 1986, (red.) *Geografia behawioralna*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”, 3-4.
- Węclawowicz G., 1991, *Główne kierunki badań geografii miast – skala wewnątrzmijska*, [w:] Z. Chojnicki (red.), *Podstawowe problemy metodologiczne rozwoju polskiej geografii*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Seria Geografia, 48, Poznań, s.41–54.
- Wilczyński W., 1988, *Głos w sprawie metodologicznego oblicza polskiej geografii*, „Przegląd geograficzny”, 60, 1-2, s. 143–150.
- Wright J. K., 1947, *Terrae Incognitae: The Place of the Imagination in Geography*, “Annals, Association of American Geographers”, 37, s. 1–15.
- Zaidler-Janiszewska A., 2006, *Obrazy w naszym życiu*, „Kultura współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka”, 4, 5–8.

Oddajemy do rąk Czytelnika kolejny tom z serii „**PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII**” pt. „Dorobek polskiej geografii po konferencji w Rydzynie. Ocena krytyczna”. [...] Właśnie minęło 30 lat od przełomowej dla polskiej geografii konferencji w Rydzynie (1983 r.). Miała ona duże znaczenie dla przemian teorii i praktyki geografii. W Rydzynie zwrócono uwagę na odmienne od dotychczasowych możliwości interpretacyjne rzeczywistości badawczej geografii rozwijane zwłaszcza w krajach anglosaskich. W kontekście tym przedstawiono nowe pola badawcze naszej dyscypliny zwłaszcza nieistniejącą wcześniej geografii społeczną jej podejścia radykalne i behawioralne oraz zaprezentowano perspektywę humanistyczną w badaniach geograficznych. Mimo trudności instytucjonalnych w przebijaniu się efektów tej innowacyjnej konferencji do teorii i empirii polskiej geografii, czas pokazał, że jej dorobek nie został zaprzepaszczonej. Niniejszy tom składa się z 13 prac, w których autorzy podjęli teoretyczną refleksję nad rolą konferencji w Rydzynie dla polskiej geografii oraz krytyczny namysł nad dorobkiem geografii po konferencji.

Ze Wstępu

Dotychczas w serii *PODSTAWOWE IDEE I KONCEPCJE W GEOGRAFII* ukazały się:

T. 1

Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Łódź 2005

T. 2

Człowiek w badaniach geograficznych
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2006

T. 3

Geografia a przemiany współczesnego świata
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2007

T. 4

Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2008

T. 5

Ujęcia i problemy badawcze we współczesnej geografii
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2009

T. 6

Geografia Regionalna – scalenie i synteza wiedzy geograficznej
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Łódź, 2011

T. 7

Związki geografii z innymi naukami
pod red. W. Maika, K. Rembowskiej i A. Suliborskiego, Bydgoszcz 2012

DOROBEK POLSKIEJ GEOGRAFII

PO KONFERENCJI

W RYDZYNIE

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: księgarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-7969-338-2

9 788379 169338 2